թագաւորին նոյնպիսի բովանդակութեամբ, մի նամակ, որ այդպէս տարօրինակ է հնչում մանաւանդ այնտեղ, ուր գովաբանում է քրիստոնեայ մարտիրոսի — Գրիգոր Լուսաւորչի հոգեւոր նահատակութիւնները։ Այս նամակի իսկութեան մասին հարկաւ խօսք լինել չէ կարող։

ԿԵ գլխում խորհրդաւոր վկայութեան կը կոչէ այն, թէ Արտաշիր հաստատեց բոլոր հայ նախարարութեանց զանազանակը, մինչդեռ ինչպէս մենք այստեղ տեսանք, միայն երեք ցեղերի հաստատութիւնը — Մամիկոնեանների, կամսարականների եւ Ամատունիների։

Գր. ԽԱՍԱԹԵԱՆՑ
Թրգմ. Ա. ՍԱՐԿ.

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՒ ԴՐԱՑԻ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ

Ա.

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԶՈՅՆԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շարունակութիւն։)

§ 29. Պէտք ենք ընդունել թէ ստուգաբանութեանց այն երկայն ցանկին մէջ չկայ համոզեցուցիչ օրինակ մը, որ հաստատէ առաջաբկուած կանոնը թէ հնդեւր. q- q"- է = հայ. կ։ Դժուարաւ ալ այնպիսի կանոն մը կարելի ըլլայ համաձայնցնել հնդեւր. նուրբերու հայերէնի մէջ այլուսաւ ունեցած ընդգրկութեանց հետ։ Բայց միւս կողմանէ ալ անշուշտ զուտ պատահական բան չէ որ հնդեւր. q- կամ q"-է ծագած հայերէն ֆ- ձայնին խիստ համաղիշ օրինակները միայն այնպէս ցանցառ կը գտնուին, այլ կը ցուցնէ թէ ֆ միակ ներկայացուցիչը չէ հնդեւր. q- կամ q"- ձայնին։ Ամենէն յաւելի պէտք է բնականաբար բաղաձայնի խմբերը մեկդի թողուլ. (վասն զի անոնց մէջ ֆ մը չի սպասուիր). ի բաց առնելու է նաեւ այն դէպքերը, ուր է կամ է ձայնի մ'առջեւի քմականացում մը տեղի ունեցած է՝ ը ձայնի փոխուելով։ Բայց թերեւս սպասուած ֆ ձայնին տարածութեան ահմանը տարբեր կերպով մ'ալ ահմանաւորուած ըլլայ։

Բուգգէ՝ ի թերթին KZ XXXII 38, զհայ. սոնշնի կշռած է յուն. κεύθω հետ։ Ը ձայնին խնդիրը դիւրաւ կարելի էր կարգի դնել. ը ձայնը dh+sk կրնար ծագած ըլլալ (§ 50)։ Բայց այն՝ թէ κεύθω մէջ քմառագաստական մը ծածկուած է, լիովին հաւանական ըլլալու է։ (Հմմտ. է մէջ այլոց լեռտ. ufkude "մառան", ufkuds "հացի մթերանոց", kude "գեռեր՝ այն տեղերը՝ ուր ձիերը ձուլ կ'ուտեն"), եւ այս պատճառաւ պէտք էր Բուգգէի հետ ընդունիլ՝ որ քմառագաստական մը թէ սի առջեւ եւ թէ սէ մը վերջը քմական եղած է հայերէնի մէջ։ Այսպիսի կարծեաց կրնար բան երեւութիւն օրինակ բերուիլ (§ 18)։ Բնականապէս պէտք էր անմիջապէս ասելցընել թէ այս փոփոխութիւնը կամ անցումը միայն հնդեւր. u ձայնաւորի մ'առջեւ տեղի ունեցած ըլլալու է, եւ ոչ թէ հայ ասի մը՝ որ ուշ ատեն ծագած է հնդեւր. ō կամ oi մը (հմմտ. էլ-ի՝ ծագած հնդեւր. *ghōlū-է, KZ XXXIX 252. խոս՝ յուն. χωλός բառ Մէյէի, MSL. X 282, թերեւս կոռնի՝ § 10)։ Սոնշնի բայն եւ ոչ բայանուան մէջ ծածկուած է հնդեւր. eu կամ ou մը. ասոնց հետ փոխանակութեան մէջ՝ կարելի էր որ u ձայնով ձեւեր գտնուած ըլլային (հմմտ. յուն. կատ. κύθε, κεκύθωσι)։ այս ձեւերուն մէջ պէտք է սկզբնաւորուած ըլլալ u ձայնը, ուսկից ալ տարածուած ըլլալու է բայերու բոլոր ձեւերուն վրայ։ Արդեամբք կը կարծեմ՝ որ Բուգգէ նաեւ հոս՝ ինչպէս իւր հայական գրութեանց մէջ շատ տեղ, տաւեղջու հանճարեղ կարողութիւն մը ցոյց տուած է. վասն զի բան ինքեան իւր այս տեսութեան դէմ գրեթէ բան մը չի հակառակիր։ Իւր՝ կոռ եւ լրկ բառերուն մասին բրած ստուգաբանութիւններն արդէն ուրիշ փաստերով ջնջեցի այլուր՝ § 28. դժուարաւ իրաւունք ունենալու է նաեւ Բարդուպանեան խոսք բառին նկատմամբ արտայայտած իւր ենթադրութեանցը (IF, XIV, 58). (եթէ այս բառը բնիկ հայերէն է, այն ատեն հնդեւր. o ունենալու է)։ Մէյէ (Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, էջ 174) գաղափարն ունեցած է գնայ. խոսն՝ հսլ. chudъ "փոքր, բառին հետ միացընելու. բայց որովհետեւ որեւէ կասկած չկայ թէ հսլ. chudъ եւ հհնդկ. kṣudra- "փոքր, բառերը (IF, V, 60 եւ հետեւ.) իրարու հետ աղերս ունին, հայ. խոսն պէտք է որ մեկդի մնայ. Նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ ալ՝ խոսն չի կրնար կապակցութիւն ունենալ նաեւ բառիս հետ՝ գոթ. hauns "տարին, (լեռտ. kauns "տաքթ, այսն.)։ Բաց ասած՝ Մէյէ խոսն բառին հիմնական իմաստն որոշելու ատեն՝ նկատողութեան առնելու էր նաեւ անոր հետ կապակցութիւն ունեցող հայերէն ուրիշ բառեր ալ. "սակաւ, իմաստով բառի մը համար զարմանալի երեւոյթներ ալ աչք առնելու է. ասի կ'ուսուցանէ ոչ միայն գերմ. wenig (հբգ. wēnag, weinog "դժբախտ.) այլ նաեւ խոսն բառին հայերէն հոմանիշ մը. սակաւ բառ ինքեան պարսկերէնէ փոխառեալ՝ սակ բառին գործիականն է (ուստի եւ "քան չափու, հազիւ բաւական,)։ Հմմտ. նաեւ հաղ-, որ նոյնպէս պարսկերէնէ փոխառեալ բառի մը գործիականն է, եւ որ հայերէնի մէջ պէտք էր "ջանք, նշանակել։ Արդ ուրեմն որովհետեւ է յառաջագունէ ամենեւին ընդդիմութիւն չկայ թէ նաեւ խոսն կրնար "ճիգ, ջանք, կամ նման նշանակութիւն մ'ունեցած ըլլալ, կարելի չէ բաժնել զայն յաջորդերէս՝ խնամ սեռ. խնամոյ (գոթ. խնամով) եւ խնայ, ուսկից է խնայեմ։ Խնամ ազգերս ունի խնայի հետ գրեթէ այնպէս՝ ինչպէս լատ. cōnāmen ունի cōnātusի կամ cōnātiōի հետ. խնամ տովելջաւորութիւն մ'ունի, հմմտ. յուն. ὀδυρμός՝

digitised by A.R.A.R.@

եւն. Խնայ կրնայ -ti- կամ -tu- ունենալ (Խնայ բառին չհոլովելուն պատճառաւ՝ կարելի չէ իմանալ որ ուղղեալ է արմատ եղած է թէ ---արմատ)։ Երկու բառերս ալ -ā-ով բայ մը կ՚ենթադրեն, որ կրնար չտա լաւ լսա. cōnorh չեմ նդի բլալ (միայն թէ հայերէն բառը հնդեւր. նուրբ-թաւ ունի, իսկ լատ. բառը հնդեւր. նուրբ)։ Ուստի Մէյէի խոնարհին տուած մեկնութիւնը բոլորովին ի բաց թողլու է։ Թէպէտ եւ հայ. նո- սովորաբար կը կշռուի հնդկ. gūtha-s "աղբ, կոլ," բառին հետ, բայց սխալ կերպով. վասն զի այն ատեն նոյ երկրորդական ձեւն անմեկնելի կը մնայ. իսկ նո- եւ նոյ նախալեզուական փոխանակութեան ձեւեր կարծել՝ բոլորովին անգոհացուցիչ է (Bartholomae, Studien, II, 2ª գլ.) մեկնած է *gʷouto- կամ *gʷouio-ձեւէն, զոր կը կրկնեն՝ Հիւբշման, Arm. Gram. տեղեկութիւն տալով, իսկ Uhlenbeck, Et. Wtb. ուսուցանելով, սակայն առաջին նախաձեւէն կընար միայն *նոյն յառաջ գալ. իսկ եթէ -ui, այնպէս զարգացած է՝ ինչպէս -ur- եւ -un- (§ 17ի սկիզբը) այն ատեն վերջինս վախճանին կը հասցնէին։ բայց չեմ դիտեր թէ բոլորովին հաւանական բլլայ *gʷouio- մը "կոլ, իմաստով միւս *gʷouio-*կարգ," բառին քով)։ Աւելի սիրելի էր հոս ալ հայերէնի առանձնայատուկ փոխանակութիւնն ոյ-ու տեսնել, այն ատեն նոյ սեռ. նոյ (ծագած *նոյ-ոյէ) նոլոլում մ՚ալ պէտք էր իբրեւ նախնական ենթադրել. այսպիսով կարելի էր *gʷousoնախաձեւի մը յանգիլ, որուն մէջ -ou- պէտք էր նոյնավանկի մնացած բլլալ s-ին կորուելէն վերջը (*kouho- > *kou-o-)։ Դարձեալ պէտք է ենթադրել, որ անդրագոյն զարգացման մէջ ի մի վերածուած բլլալու են կրկին ձեւերս՝ -u(u)o- ծագած -ou(u)o-է, եւ -ouo- յառաջ եկած -u(u)o-է (վերջինս օր. աղ. ունի նու սեռ. նուոյ, ծագած հնդեւր. *snusó-է։) Նու սեռ. նուոյ օրինակին համաձայն՝ պէտք էր նոյոյ սեռականին համար՝ նու ուղղականաձեւ մը կազմուած բլլալ, ինչպէս հոյ սեռ. հոյոյ ձեւին օրինակին համաձայն՝ նոյոյ սեռականաձեւ մը՝ նոյի համար։ Շատ յանդգնական չէ այն կարծիքը թէ *kouho- եղած է *kou-o-, եւ ոչ ko-uo-, վասն զի հին վանկերի ներնագրի ճշգրտութիւն մը յերեւան կ՚ելնէ անշուշտ դեր սեռ. գեռոն բառին մէջ. ի նկատի ունենալով ա-լին բառը, պէտք չէ առաջին բաղադրութեան արմատը դնել հին *գլ- (որմէ *գլին կը սպասուէր), այլ հին *toi- կամ *tei- (զոր Մէյէ ալ կ՚ընդունի, տես Esquisse, էջ 58)։ Բայց եթէ *toi-arn վերածուած է՝ գլ-սոն- (որմէ գեռոն), այն ատեն վանկերը ճիշդ պահուած պիտի բլլայ։ Անշուշտ գժուարութիւն կը յարուցանէ եռ երկրաբառին եի վերածուիլը ձեւերուս մէջ՝ գեռ- մէջ (եգ. գործ.), գերոնց (յոգն. սեռ.)։ Կամ այս դիպացս մէջ եռ = ե փոխանակութիւնը նմանակամութեան վրայ հաստատուած է, եւ կամ՝ այն ձայնական օրէնքը՝ որուն համեմատ եռ շեշտին նախընթաց վանկի մը մէջ է եղած է, այնչափ յետնագոյն է շեշտին նախընթաց oi, ei ձայներուն i ձայնին վերածուելէն, որ կրնար ազդել նաեւ միայն յիշեալ վերածումը յառաջ եկած ia > ea ձայներուն վրայ ալ։ — Քանի որ երկրորդ i ձայնին պատճառաւ (որուն տեղ ա եւելի - կը սպասուէր) չի համաձայնիր լեռ. բառիս հետ՝ *kaūkti "առնալ," որուն հետ կը կապէ Մէյէ, MSL XII 214. ընդհանրական կրնայ անշուշտ հեռաւոր դերս մ՚ունենալ յուն. καυχάω բառին հետ. անշուշտ կրնայ *qōq- սկզբնաձեւէ մը յառաջ բերուիլ։

Այն կարծիքը թէ հնդեւր. քմնաբաստական մը u ձայնի առջեւ՝ իբր քմական երեւան կ՚ելլէ հայերէնի մէջ, ուրիշ հաստատութիւն մը պիտի գտնէ վարը՝ § 44։ Այս երեւութիս խորին հնութեան եւ բնախօսական կերպին մասին կը խօսիմ վարը՝ § 57։

§ 30. Ծանօթ է թէ ի վաղուց կը հաստատուի որ հնդեւր. q- կամ qʷ- մը հայերէնի մէջ կրնայ սկզբնատառ հ- բլլալ եւ կամ՝ բոլորովին կորուիլ։ Այսր ալ առաջարկեր եղած է Բուգէ (KZ XXXII 52 եւ հետեւ.) որ սակայն q, qʷ ձայնին եւ կորուսման միջեւ g մը կ՚ենթադրէր իբրեւ միջին ասոիճան։ Մէյէ այս տեսութիւնն այնու սրբագրած է՝ որ կորուսման իբրեւ առաջին ասոիճան կ՚ենթադրէ։ Բայց այս տեսութիւնն այնպէս՝ ինչպէս որ ի թերթին MSL X 282 ներկայացուցած է, անհաւասալի էր (իբր օրինակ կը բերէ՝ ի մէջ ոյլոց, եղանիկ = πέλυμα եւ հաղ՝ հնդեղ. kāsate "հագայ, յուսե եւ յուն. βήξι)։ Բայց Մէյէ իւր միւս գործին մէջ Esquisse էջ 15 կ՚ուզէ այս անցումը միայն հարցական դերանուան արմատին վրայ ամփոփել։ Այն ատեն ընդունելու էր որ հարցական բառին պատճառ եղած բլլայ այս անցումն. այս կերպով յառաջ եկած հ ձայնը գործածուած բլլալու է յետոյ թէ մասնականն եւ թէ յարաբերական դերանուան արմատին մէջ։ Արդեւմբէք ալ բանաւորօրէն չենք կրնար տարակուսիլ թէ հարցական դերանունն՝ ո՞, է՞ նոյնպէս որ յարաբերականն եւ մասնականքն՝ ո-է, ո-ոմ, ինչ եւն ազբս ունենալու են հնդեւր. *qʷo-, *qʷi-դերանուն-արմատին հետ։ Բայց այսու հանդերձ ամենեւին տարակոյս չկայ թէ Մէյէի տեսութիւնը խախտուած է նաեւ իւր նոր-ագոյն կերպարանաց մէջ։ Այսր գեմ կ՚ելլէ ամենէն յառաջ ոնի եւ իւր արմատոյ-բառն ոտ (§ 28), որոնք կը հաստատեն թէ qʷ-ի փոխուիլն հ ձայնի եւ անկէ պատճառեալ կորուստը չ՚արժեր ամէն հարցական բառի համար։ Իսկ միւս կողմանէ ալ քանի մը հարցական բառի սկզբնատառ բաղաձայնը կրնար առանց ձայնական օրէնքի մ՚անհետ բլլալ։ qʷ պէտք էր տուեգիւ ի ձայնի մ՚առլեւը ն բլլալ (հմմտ. ինչ = հնդեղ. kiu.cid, Մէյէ, MSL VII 162, եւ խոտոն-ը-է-ը, օրուն մէջ կայ ‚nāc՝ նշանակութեան մերձեցող *qʷānt-qʷid մը։ Խոր կը նշանակէ ‚sibi՝. կրնայ անապահով բլլալ՝ որ արդեւք նախադիր ի՞-ը հնագոյնն է թէ վերջադիրը։ բայց ընդհանրապէս ապահով բլլալու է որ նախադիր խ-ը միայն երկրորդաբար ընդունած բլլալու է թաղագրութեան ձեւը։) Այսր համար շատ հաւանական է Բուգէի (Lykische Studien, I, 58) այն կարծիքը թէ չեզոք (հարցական եւ) անորոշ դերանուան սկզբնատառ կորուած է նախադր ոչ

digitised by A.R.A.R.@

բառէ մը վերջը (ոչ *յինչ կրնայ զուտ ձայնական ճամբով «ինչ եղած բլլալ, եւ ասկէ ալ սխալ վերլուծմամբ՝ ինչ ձեւը հանուած ։) Ապականին համար կարելի չէ համապատասխան մեկնութիւն մը տալ, ասոր համար հոս զ"- զուտ ձայնական օրինքը եղած բլլալու է հ-, որ վերջէն կորսուած է։ Ի հարկէ այսպէս զարգացած արական ձեւ մը կրնայ թերեւս «ինչ ձեւին սխալ վերլուծման պատճառակից եղած բլլալ. եթէ արականը հ մ'ունէր այն հ ձայնը կրնար նաեւ չէզոքի մէջ մնած բլլալ. վասն զի «ոչ ինչ կրնայ շատ լաւ կերպով վերլուծուիլ թէ իբրեւ «ոչ *հինչ եւ թէ «ոչ ինչ. (հմմտ. ղեղ-մ, բաղադրեալ հեղ-մէ, եւն)։ Ըստ այսմ Ա էլ է կրնայ իրաւունք ունենալ՝ որուն մասին նախ կը կասկածէի, իւր այն մեկնութեան մէջ՝ թէ հիմ, հիշեն բառերուն հ ձայնը մնացորդ մըն է հին զ"ի։ Միայն թէ կ'ընդունիմ որ հ ձայնը ձայնական օրինաց համաձայն էր միայն արականին մէջ։ Երբէ մակբայն այնպէս մեկնելու է, ինչպէս ի սկզբնատառով ձեւերը. հմմտ. «ոչ երբեւ։ Իբր, հէթոբ եւ հիշեն բարդ կամ ձուլուած ձեւեր են.-թր, -թոբ գոյական մըն է՝ որ եզակի այլ եւս ինքնակաց չի գտնուիր, սակայն կանոնաւորապէս կը գործածուի մակբայներ կազմելու։ (զոր օր. մեծ-թոբ, կապուած մեծ բառէն)։ ինքնաբարձով կը գործածուի միայն յոգնակի՝ թոբք։ իսկ -ոշեն տես Հիւբշման, I 148։

Ուստի զ" սկզբնատառին կորստման պայմաններուն հետազօտութեան համար՝ նկատողութեան կ'առնուին միայն արական ձեւերը, ուր. ՀԿամ մէջ, սեռ. մէր տրկ. «մ. յոգն. ուղ. «մ, հայց, «մ, սեռ.-տրակ. «մց. յաւել սասց վրայ յարաբերական դերանունն՝ ը, նախապէս մակբայ մը, մերձաւորապէս այնպէս՝ ինչպէս է նոր յուն. ποῦ "ուր, որ„ (իրաք ալ ը իրապէս կը գործածուի "ուր„ նշանակութեամբ, ժամանակի մը որոշմանէն եռաքը. բայց ասկէ՝ ը կը նշանակէ "թէ„։ իսկ հոն՝ ուր ը բառ երեւութին յարաբերական դերանուն է, կրնայ նոր յուն. ποῦ բառին պէս կրնուար դերանուն մ'աւելցուիլ՝ հոլովը շէշտելու համար։ 'Հէնիւ-տիպաս այն ը պոլորեցաւ մ+ քանի+ նոր.„ ուստի եւ այս բառը միայն երկրորդաբար հոլովելի եղած բլլալու է)։ Ինչպէսնաբար դիւրաւ խնդիր կը ծագի թէ այս նախապէս մակբայն՝ ը, թէ աղերս ունի «որ մակբային հետ։ Թերեւս «որ միայն նոր կերպարանափոխութիւն մըն է ը ձեւին՝ ասոր նախաւոր տեղական առաւելով, [մերձաւորապէս նմանութեամբ «ոտ, «ոտի մակբայներուն]։

Արդ կարելի էր «+ ձեւը հիմ բանելով՝ հոս անմանաձայնութիւն մ'ընդունիլ. այսպէս «երէ+ երմ քով կայ հերէ+մ, եւ ճիշդ այն կերպով հայերէն ի մէն ալ կրնայ անմանաձայնութեամբ (հ բլլալ եւ) կորսուիլ, հմմտ. իբրաի (ուր ի եւ բ ձայներուն մէջ՝ «ա մը կար) եւ «ոբաի. իսկ «ոխոբ բառին՝ նկատմամբ՝ հմմտ. վարը՝ § 61. «ոկի բառին մասին՝ հմմտ. Բուգգէ, IF I 444։ Սակայն կ'երեւայ թէ անմանաձայնութեան այս միտումը շատ քիչ զօրութեան ունեցած բլլայ, վասն զի կան նաեւ նմանաձայն ձեւեր. այս պատճառաւ ինծի գժտուար կու գայ «+ ձեւն իբրեւ որոշիչ նկատել ամբողջ խումբին, նաեւ « եւ «-ն ձեւերուն զարգացման համար. մանաւանդ թէ ընդհակառակն կրնար «+ ձեւի մէջ անմանաձայնութիւնը խափանուած բլլալ « եւ «ն բառերուն պատճառաւ, եթէ այս բառերուն մէջ + ձայնը ձայնական օրինաց համաձայն մնալու էր։

Անոր համար ես կը կարծեմ թէ այս զարգացումը կախում ունեցած է այնպիսի պայմաններէ, որոնք հաւասարապէս կը գտնուին «, «+ եւ «ն ձեւերուն մէջ, կամ ուրիշ խօսքերով՝ « ձայնաւորին առջեւ + եղած է հ։ Ասոր կը հակառակի միայն «+ բէմ (տ. վերը՝ § 28), բայց ասիկայ կախում ունեցած բլլալու է «երէ՝ երկրորդական ձեւէն։ Իբրեւ բնախօսական մեկնութիւն « ձայնաւորին առջեւ գտնուող + ձայնին հի անցման՝ պէտք է միտ դնել որ ο ամէնէն յետասկողմեան ձայնաւորն է։ (քանի մը լեզուաց մէջ « կրնայ աւելի յետասկողմեան հնչուիլ քան ο։ թէպէտ ձայնագէտները միաբան չեն ասոր։ սակայն բազմաթիւ լեզուաց մէջ, ուր « (ս՛ ο) միջին ձայնաւոր մ'եղած է, հնչուելով թէ շրթունքը կլորցընելով կամ թէ առանց կլորցընելու, եւ կամ նոյն իսկ ü, ï ձայնի յեզաշրջած է, պէտք է ընդունիլ որ « աւելի յառաջ կը հնչուի՝ քան ο։ ուստի գտնէ ընդհանուրն արժող կանոն մը չէ թէ « ալ աւելի յետասկողմեան բլլայ՝ քան ο)։ Ասոր համար հնդեւր. q կամ զ" է նախ ծագում առած + ձայնը « ձայնաւորին առջեւ սովորականէն աւելի յետասկողմեան արտասանուած է՝ քան ուրիշ տեղ. իսկ ամէնէն յետասկողմեան արտասանութեան դիրքը շատ քիչ նպաստաւոր է կատարեալ փակ բաղաձայնի մը կազմութեան համար. այս պատճառաւ հոն արտասանուած + մ'տւելի դիւրաւ բաց բաղաձայն կ'բլլայ՝ քան թէ աւելի առաջնորդմեն արտասանուած + մը։ Ո- ձայնի մ'առջեւ (բնականապէս ըստ § 29թ՝ կրնայ խօսք բլլալ միայն հնդեւր. ō կամ ο ձայնաւորէն ծագած հայերէն «-ի մը վրայ) + բաց բաղաձայն չէր բլլար՝ եթէ «+ ծագած է *qōqé (§ 29 վերջը)։ սակայն այս ստուգաբանութիւնն առանձնապէս մեծ արժէք մը չունի, եւ ինծի ծանօթ չէ ուրիշ օրեւէ թերս ու գէմ դիւթ։ Ուստի այս կէտը չեմ որոշեր։

Ընդհակառակն կ'երեւայ թէ «>հս անցման նպաստաւոր կ'ելլէն առնուազն քանի մը ստուգաբանութիւնք։ Մ էյ է MSL X 282 գիւղիմ կշռած է յուն. κυλίνδω հետ. հուլիմ բայը թերեւս ածանցած է հուլվ (ն-արմատ) գոյականէն, որ աղերս ունի բառերուս հետ՝ հալ. kolo "անիւ„ լատ. colus։ թերեւս այս տեղւոյ կը վերաբերին նաեւ հայլ+՝ ի միջամտութեամբ, հմմտ. նշանակութեան կողմանէ քայլ, քալը եւ պոլ, վերջնոյս նախնական գլխաւոր նշանակութիւնը մէջտեղ կ'ելլէ ասացուածէս՝ պոլ ոլթիլ„, եւ ածանցներէս՝ պոլանդ, պոլանոց։ հալ եւ հայլ+ բառերուն մէջ կը գտնուէր հնդեւր. q"։ Ասոր հակառակն ալ (ն-արմատ) սեռ. ալին բառին մէջ ընդունելու է հնդեւր. q, վասն զի ալ միւնոյն է յուն. բառիս հետ՝ κ ω λ ή ν "կշռասկր, տրիգասկր„, միայն թէ առաջին վանկին ձայնաւորը կը համաձայնի հալ. բառիս հետ՝ koléno "ծունկ„։ Բուգգէի KZ XXXII 53 պաշտպանած հին ենթադրութիւնը՝ թէ անդն կապ ունի յուն κονίδες հետ, հիմայ կը մեկնուի *qomd-ս սկզբնաձեւ

digitised by A.R.A.R.@

մ՝ընդունելով. զս- եղած բլլալու է հա- եւ յեղոյ ասել ա-, ուսկից ալ պէտք էր = բլլայ՝ KZ XXXVI 99 մէջեկ հանուած կանոնին հաստատելու (Հմմտ. Հայ. ա- ծագած հնդեր. յոգ § 25)։ Սակայն սկզբնական ձայնին բնաւորական նկարագիրը միայն ուսա. ГНИДЯ բառին մէջ տարբերուած կուգար մ՝ունի, իսկ այլ. ծ ե ս (կ՝երեւայ թէ ամենայն ապահովութեամբ քմնկան մի ցոյց կու տայ, որ գիրայոց մէջ միայն § 10բ մէջ արուած մեկնութիւնը կարելի է. զ կ ծագած է կայ նաեւ — երկրաբարբառին առնչութ. ալ. հաստատ (այնմիջոց). յատ. ագրբ, տես § 15. այս երկրաբարբառին մէջի = ձայնը թերեւս սովորական ա է քիչ մը տարբեր էր եւ մի մի կը մերձենար։

§ 31. Հնդեր. գուտ նուրբերը վանկական ձայներու մէջեկ նախ ամենուրեք անջատ երգաձայնաւորի բաց բարձրանալ եղած են. Հնդեր. գ, գ", ḱ, ḱ, ḡ՝ միջին անգամներով՝ ։, ց, ճ, ֆ եղած են x, s, ʃ՝, ʃ։ Յետոյ երգանկան եղած են ʃ ու | եւ պատմական չորեանին մէջ կ՝երեւան — եւ ʒ ձայներով։ Ինչ հանրապես ծանօթ է թէ հնդեր. ր հայ. — կու տայ (երեւ-էմ, п р е л ա)։ Սակայն հանկատ ասելի միասամ մը կայ հնդեր. լ ձայնին՝ միայն երբ ։ ձայնին առջեւ կը գտնուի, լինդ գնել հայ. ց (թայ սեռ. թայի, յատ. գ ա ։ ։ ; գ ա ։ ։ ։ եւն.)։ Սակայն Հ ի ւ բ շ մ ա ն Arm. Gramm., I, 408 այս չի որգուն թիւնը կ՝ընդունի ամէն վանկական ձայնից մէջեկ գտնուելու է համար, որուն եւ ալ բարբառագրական համեմատեմ եմ՝ Հայ սեռ. հայոյ հաւանականագոյնս հին է մ՝ունի. բայց *huti-ե յատաջ եկած չէ, վասն զի ի-արմատ չէ, *hutio- մեջեն ծագում առնելու էր *հաւ, եւ hutijoՀ *հայ. միայն *huto-սկզբնաձեւ մի գոյացուցիչ է. (բնականապես այս հիմնական ձեւին մէջ պէտք էր հ ձայնին տեղը ուրիշ ձայն մը ք կամ ց՝ գրուի, եթէ Հնդեր. բուն հիմնական ձեւ մի յարձնել ուզուէր. իսկ հոս ինդիրը միայն է ձայնին վրայ է)։ *huto չատ լաւ կը համեմատի Պ. Ենսենի հատուած արձանագրութեանց մէջ գտնուած hut-ա ապրանուած հետ. սակայն իմ դատաստանս չէ հոս այս պարագան իրրեւ ապացոյց յատաջ բերել. երբ նոր գործիս մէջ ասելոյ Ենսենը վկայուած կը կանչեմ, այս բանը պարզապես անոր համար կ՝ընեմ, որպէս զի ցոյց տամ թէ արդեօք իմ տեսութիւնս անոր հաստատ հետեւութեանց հետ կը համաձայնի՞ թէ ոչ)։ Ձեմ կրնար ընդունիլ Պ. Լ. Ենսենի եւ Օսթհոֆի արտայայտած տեսութիւնները (Բազմապատկեան Sprachw. abh. II, 128 եւ հետեւ.)։ Հայ. ի մի՞ որ կը գտնուի նախաւոր վանկական ձայնաւորաց մէջեկ (NB վանկական ձայնաւոր), միչտ Հնդեր. ti-ի մի համապատասխան կը համարիմ։ Լ-ս բառին մէջ կը տեսնեմ ասելի Հնդեր. *klutо-ե մի՝ զոր թէ Հնդեր. *klu-ti-ե մի (և ծագած *կլեն). լ կրնար՝ եթէ ուզուի, *ալ-ե-ս բլլայ ։ լայն բառը կրնայ առաջին *ալ վերջաւորդ ձեւեն մի մեկնուիլ (իրլ. lethon "լայն", յատ. π λ ά τ α ν ο ς եւն.)։ [*-tuo-ձեւեն ընդունելի չէ, վասն զի վերջինիս եր վանկի ձայնաւորը չ՝էր՝ նար, տմարչէն եւն § 37. ուստի եւ սայլ բառը զոր Lidén *kutiliակ եղած կը մեկնէ, կշռելով յատ. (փոխարերեալ փոխանուանուած) *σπτιλλὰ σπτίνη* (Commentationes philologae in honorem Johannis Paulson, Göteborg 1905, էջ 159 163), յաւագոյն է *kuti-l սեռ. *kuti ա-ոՀ՝ նախաձեւ մի մեկնել]։ Լայն բառն ամէն պարագայի մէջ ցոյց կու տայ որ ի գարգարանաց մի ի կամ (երկրորդական) ոի հետ բաղադրելով՝ չի խանգարիր։ Ասոր համար անկարելի է Պ. Էլ. Լ. Հետ (Esquisse էջ 14) մասն բառն մէջ հնդեր. է մի տեսնել։ Հայ. մասն հին գրեր. mand "մասն, եւն բառերուն հետ ապերբ ունենալու եւ թարգմութիւնը՝ զոր եւ ալ բրած եմ Պրէ,ֆիսայդ բնական ասելու (միջեւ 1896 Օգոստ.) (Հմմտ. Zupitza, Gutturale, էջ 294 ի բառն modrey եւ KZ XXXV 259, Rozwadowski, Quaestiones grammaticae et etymologicae, II 14; Meillet, MSL, XI, 395, V. Henry Lex. étym. du breton moderne, ի բառն meid) կամ պէտք է մէկի թողուլ, եւ կամ հարկ է հնդեր. ա եւ է ձայնիրուն միջեւ փոխանակութիւն մ՝ընդունիլ։ (Հնդեր. է տառէն ծագած ը ձայնին նկատմամբ՝ որ կը գտնուի գոս եւ ուրիշ գիրանուանց մէջ, նդնդակ հնդեր. լ ծագած ը ձայնին մասին՝ որ կայ բայերու՝ ը վերջաւորութեան մէջ՝ յոգն. գրաբ. եւ եր, տես KZ XXXVIII 232 235)։

Այնպէս եւ հնդեր. գ" կամ գի գարգարանաց մի հագիս թէ խանգարուած բլլայ՝ ի հետ ընդհարմամբ. այս պատճառաւ հայ. ան սառ (չատ բազմութիւն) օրինակներէն կը հաստատի, որոնք ցոյց կու տան, որ այս ձայնիրը վանկական ձայնաւորաց մէջեկ հայ. ի տուած են (Հմմտ. KZ XXXVIII 204.) ոչ թ, սակայն բառը պէտք է բառ § 29բ հնդեր. գուտ-ե բաղադրել)։ սակայն այս ի ձայնն անշուշտ նախապէս ի ձայնեն ծագում առած է։ § 33բ մէջ պայմանաւ ցոյց պիտի արուի որ այս ձայնը չի կրնար գտնել անփոփոխ մնացած հնդեր. գուտ նուրբն բլլալ։

§ 32. Գ-վիմ՝ քամ կայ գամ (Հմմտ. գամաքանէմ)։ Դժբախտաբար այս բառերուն նկատմամբ չեմ կրնար ընդունելի առաջարանութիւն մը գտնել։ Բայց Լ.Ն կը մեկնիցնեն հնդեր. ը (ուստի բայարարին մեկ կողմն թողլու է գ-վիմ՝ բային հայ. gowiti բառն հետ ապերբ ունենալու եւ թարգմութիւնը, որուն վրայ տարակուսած եմ ի թերեւն KZ XXXVIII 199)։ Ամենեն ասելի կրնայ ընդունելի թէ է հնդեր. ղին վերջաւորդ լինուրդ է (այն աստեղ պէտք է ընդունիլ, որ գ-վիմ՝ բառը կայ չուներ պարսկերէնեն գոնս առնուած ը-գամ բառն հետ)։ Արեւելեան է/ն գոնաստանեթ եան կը հանդիպիցք նաեւ արաբեան կամ արեւելեան բառն մէջ. գոնաստանեթ թիւնը պէտք է որ հոս արմատաբառ մեկնուած բլլայ, ուսկից ածանցած է արաբեան, արեւեան՝ թան վերջաւորութեամբ (KZ XXXVIII 218). այս արմատաբառը կրնայ միայն արա բլլալ։ ուստի նախնական դշանակութիւնն եր "արութիւն" (virtus) որմէ յետոյ "մարտարութիւն" (virtuosité). (Հմմտ. նաեւ հայ. հնար՝ նագամմ ասելն նպ. հատարն "մարտկութիւն", նաեւ՝ հնդեր. *ներ- "արբ")։ Անշուշտ արամ

յատաք եկած է -ության (ի-ության արմատ. բայց ս

դայն է բառավերջի կարգացման հետ», ուստի պարզ պատճառաւ՝ որ -ակ ծագած է ձայնը բառին վերջն էր, որուն բան մը չէր յաջողեր, ինչպէս որ առաջնաբուխ եղանակ մէջ շատ անգամ լսուեցաւ հանած եմ։ Ը։ ստի առնելու է եւ առնուելիներուն մէջեւ։ եղած համանունութիւնը բարբարոսին կանոնաւոր է։ բնդհանրապէս նոյնմանակ -ակ-ի մը պարզուելիք եւ սա բլլալն գործ չունի ամենեւին վերջամանկի գրելոյ հետ։ առնոյր անկասարն՝ ինչպէս առհասարակ հայերէն Ակնասարը՝ նմանութեամբ հիւն մը է նմանութեան Ակնելոյն գիւղական բոյի (KZ, XXXVIII, 234) — եթէ մեր չհամարձակի բանալու թէ աւելի անհետացած անձերաւորի ձեւ մը բարգարարութիւն բլլայ՝ գիւղական բոյի մ՝անձերային հետ — անոր համար այս ձեւը շատ աւելի բնական կրնայ բլլալ այն ժամանակեն, երբ -ակ- պարզուելու ատեն, ուստի ասիկա պարզապէս գոյն կու տայ թէ կարելի է որ անցած ժամանակի մէջ նոր ծագում առած -ակ մ՝եղած բլլայ -ոյ։

Թեպետ եւ նուազ բացորոշ՝ ասկոյն յայտնի տեսնուին անհերքելի է իմ այն կարծիքս թէ հնգեր. -ուա վերջաւանները հայերէնի մէջ -ը կու տայ, տես KZ XXXVIII 227։

§ 33. Ա.մ՝ § 31ի մէջ ներկայացուած տեսութիւնը՝ թէ հնգեր. վանկական ձայնից մէջտեղ գտնուող -q-, -q"- եւ ասոր համապատասխանող հայկական -ւ-ի մէջեւ գրուելու են նուրբ-թաւ մ՝եւ -x-ի մ՝ասիճաններ՝ կը հաստատուի գտնե իւր առաջին կիսուն մէջ, եթէ նկատողութեան առնուին քմանանցեալ քմանագաստականներ։ Ա.ասե դի քմանանցման պարագային՝ յերեւան կ՝ելլեն նուրբ-թաւ՝ ը. պրպակս ապ յոգն., եղ. ոյն ձեւեն։ Նաեւ ոնգանական մը վերջը կը գտնենք նման երեւոյթի մը. խ-ոնգ-ի քով կայ խ-ոնգ-ի (հոս ես բնականապէս կ՝ենթադրէի թէ խ-ոնգ-ի եւ իւր տարբեր ընթերցուածին խ-ոնգ-ի ուղղագրութիւնը միւզ է, բայց ոչ՝ խ-ոնգ-ի)։ Բնականապէս ը պէտք է որ ծագում առած բլլայ։ Եւ ուստի եւ ասիկա նախասիճանն բլլալու է ոչ միայն ք-ի՝ նէ ենալը, այլ նաեւ ձայնաւորի մը վերջը գտնուող է ձայնին համար։ Ով որ բաղձանք ունի՝ բնականաբար կրնայ ընդունիլ թէ է ձայնն ուղղակի յիշեալ ոնն յառաջ եկած է (առանց է-ի միջին ասիճանի մի) եւ կրնայ օրինակ բերել Ա՛ղոյ բարբառին մէջ հանդիպածը՝ նուրբ-թաւ ենդու մը միջատառ նուրբի (§ 5)։ Մարդ կրնայ թէ մէկ եւ թէ միւս մեկնութիւնը նախանձեմ համարիլ, ասկոյն սա իրողութիւնը միշտ հաստատուած կը մնայ թէ հնգեր. գուտ նուրբերէն նախապէս ծագում առած նուրբ-թաւերը վանկական ձայնից միջեւ մնացած չեն ամենեւին, այլ կամ բոլոր բաղաձայն եղած են եւ կամ գուտ նուրբ։ Ա.յս պատճառաւ բնդունիր է թէ է ինչն հաստատուած կը մնայ։ Սկզբնական բաղաձայնի մը երկրնութենէն չի մեկնուիր է անփոփոխ մնալը, վասն դի բ (հնգ ծագած որ առաջին ասիճանը) իրրեւ պարզ ձայն կը գարգանայ, եւ միւնոյն հակադրութիւնը կայ նաեւ է (որ վանկական ձայնից միջեւ կը մնայ) ու յ (ուսկիր վանկական ձայնից միջեւ է ակիրը կ՝առնու) ձայներուն միջեւ։ Արդ՝ է, ի ու է պէտք է որ յիշեալ չբնդունին մէջ բոլորովին տարբեր խմնատով երկնուելոյն ենգած բլլան՝ քան բ, ե, յ, ուրիշ խոսքով՝ այն չբնդունիր համար, որ հնգեր. գուտ նուրբերուն գարգացման ատատեղեն յառաջ է, k'i ki gi գնել պէտք է։ Նիթ է ուստի բնդունիլ թէ բնդհանուր արեւելեան հնգեր. բարբառի քմանանցումի մը կար, այն ատեն հայ լեզուն գոյն կու տայ՝ լիաւորներեն չուզի ապահով, թէ այս քմանանցումը շատ ուշեան չեր։

§ 34. Ասկոյն հայերէնի քմանագաստականներ քմանանցման կանոններ չատ մի թեն են։ Կ՝ընդունուի, եւ ես ալ բնդունած եմ, թէ տարբեր արտասանութեան կերպը քմանանցման մէջ գեր մը կը խաղայ, եւ է մանաւորի կը մերժուի թէ հնգեր. միջոցներ հայերէնի մէջ քմանանցում կարեւնան։ Հմմտ. Բրուգմանն Grundr. I², 619 եւ հետեւ.։ Ա.յսպիսի տեսութիւն մ՝անչուշ գիւրդգունելի կ՝երեւայ, երբ նկատողութեան առնուին պայմանի օրինակներ՝ պ-, հայ. օձի, Ջրմ, յուն. θερμός եւ ξի գոմ. ginō։ Ա՛եյ է (Esquisse էջ 12) դայն իսկ մինչեւ անգամ կը պնդէ թէ միայն միջակ-թաւ կրնայ քմանանանալ։ Ա.յս տեսութեան անշէջութիւնը բացորոշ է, բայց դանե Բրուգմանի բնդունելի սա անհասանելի Ամեն յօգնութեան կերպերու մէջ ալ օրինակներ կը գտնուին թէ քմանանցման տեղի ունենալուն եւ թէ չունենալուն։ Ցեղի ունեցած չէ հնգեր. նուրբի մի քմանանցումը մի սա բառերուն մէջ՝ տերեւ, յուն. χείρω (§ 28), հիւթ, հեղեղում, արքիլ-ոմ, յուն. ἀρχέω. միջակ-թաւի մը քով՝ ֆեղ-ի, հայ. chež "կամք" (KZ XXXVIII 888)։ Քմանանցումը տեղի ունեցած է նուրբ-թաւի մը քով, օր. ապ. բառին մէջ՝ ֆիլիբ, հայ. vočerž (KZ XXXVIII 205), հնգեր. միջակի մը քով՝ գոր. գ-ը (գ-ը գ-ը.) սեռ. գ-ոյ բառի մէջ, ը ձայնին յաջորդած է՝ երկրարարի մասին հմմտ. վարդ § 40. գ-ը կերպակա ամենեն ուելի կը մերձենայ յուն. βέλος բառին, իսկ դիմանանալ եան կոչմանեն ամենեն լաւ կը համեմատի՝ յուն. βελόνη, լիտ. gelūnis "խոյնոց.", (հայ. igla "սանդ", սերբ. igla, հայ. ігла, ուստի նախնարար ը նախատառ ձայնով, որ թէ հոս եւ թէ ուրիշ տեղեր բառ երեւութին յաւելուածոյ տարբ մը է)։ թերեւս այս տեղոյ վերաբերի նաեւ այլ. glist մնալ բառը. այլ. բառին ցարդ տրուած մեկնութիւններ գոհացուցիչ չի գտներ Բրուգմանն, IF XI 285. -ալ այն վերլուծութիւնն է՝ որ կը գտնուի նաեւ հնգեր. angustel-ը բոյսի բառին մէջ. արմատին ձայնաւորումն ալ ինչպէս է՝ ինչպէս է հայ. ի-գլ-ա բառին մէջ։ Հնգեր. գէ գտած հայ. գի համար ուրիշ օրինակ մն է գիշ, գիշ, գիշ (է առնչ գիշել գիշ-ի-) յուն. βγγεμος· σαλλαβή, γέντο "առ.", հայ. էնի ներկայ ծոց "ճմլել", իրլ. gemel "շղեմալ." (փասն գի Wiedemann, ի թերթին BB XXVIII 214, սխալմամբ հնգեր. ē մը կ՝ընդունի՝ gemel եւ γέντο բառերուն մէջ), բառ Բրուգ մանի IF XIII 88 յաս. gremō pressi չբնած փոխանած է "gemo pressi։ Երրորդ օրինակ մն է հայ. ոնգ յաս. augeō, լիտ. augu եւ. լիտաւերեն

digitised by A.R.A.R.@

չեչաք դայլ կու տայ Նախաւոր երկար երկբարբառ մի՝ որ բառ ինչեան կրնար իւր վերջին տարրը կորնդրնել. (Հմմտ. լիտ. solus "կշտացրնող", եւ հոլ. sylt "կուշտ"), Դոյն արմատը կ'երեւայ՝ ասվ աՏաՏ՝ յան αὔξω բառին մէջ. Նոյնպես եւ իրլանդերէնի մէջ՝ բայց սի կորուսեալ մի, հին իրլ. dsim, նոր իրլ. fdsaim (իրլանդերէն բային մեկնութիւնը հաստատելու համար՝ բաղձալի եր բրիտանական համոյզոր մը գտնել. այս համոյզոր պէտք եր չի ունենալ՝ սառագարանութիւնը հաստատելու համար. իսկ բրիտանական համոյզոր բառ մը ՀՈՎ՝ հանգարձարար այն սառագարանութիւնը կը հերքէ. բայց եւ առ. հասարակ բրիտանական լեզուաց մէջ չեմ գտներ բան մը՝ որ գոյն հաւանականութեամբ ալ կարենար հոս համեմատուիլ. կրմբ. awsaidd "հասուն, հաղթապես չի համանդիր. աւելի օ կը սպասուեր՝ փոխանակ aw-ի, հմմտ. brodyr "եղբարք, եգ. brawd):

§ 35. Հայերէնի քմնկանացման կանոնները պէտք է շատ հին չրջանի մը մէջ փնտռել։ Ուստի կարելի չէ այսպէս հնչեալ բառին մէջ՝ վերջաձայնին կորուստը պատճառ բռնել քմնկանացման լերեւան գալուն։ Ալան դի քմնկանացումն (իր սկզբան մէջ) աւելի հին է՝ քան այն չրջանը, երբ հնդեւր. նուրբերը հայերէնի մէջ բաց բաղաձայն եղած են, եւ ասիկա շատ հին գիրուած մին է անշուշտ. աւելի հին՝ քան վերջաձայնի սրեկը։ Փոխ բաղաձայններու ձայնաշրջութիւնը հայերէնի մէջ կատարուած եր արդէն (հմմտ. Բ. մասը) ամենէն ուշը՝ իբր 500ին դ. Ք. ուստի քմնկանացումն շատ հնագոյն ժամանակի մի կ'երլէր։ Աւելի հին է՝ քան էր ծագումն հնդեւր. սկ, սի զարգացումն հնդեւր. տսկ կամ տսկ, ի-ի ծագումն հնդեւր. ձսկ, եւ սրի-ձայնիդ յառաջացումն հնդեւր. -գՀ է. վասն զի պրպիսի երկրորդական ի, ս, ի, չի ձայներն երբէք քմնկան եղած չեն։ Ուրեմն հայաբառաւոր տարրերէն ի վեր հայ լեզուն պէտ եւս հանգիստութիւն ունեցած չէ՝ յեռապարմանն բաղաձայն մը կապելու լեզուական ձայնաւորի մի հետ. անոր համար զարմանալի չէ որ արդէն հնագոյն մատենագրութեան ժամանակին իսկ՝ քմնկանացեալ եւ ոչ-քմնկանացեալ քմնաբաղաձայնաձեւերու միջեւ օրէնք փոխանակութիւն անհետացած է, որպէս հայերէնին մէջ միայն պատ՝ այլ նաեւ լոյն եւ արիւնկան լեզուներէ շատ կը տարբերի։ Փոխանակութեան մը միայն բոլորովին չնչին մնացորդներ կրնայ գտնել եւ յիշել՝ ալբ եւ ալի, փանկիմ՝ եւ փանիմ՝ § 38, ելիմ եւ ելում, ալաքիմ եւ ալաք՝ § 32, ելբրան եւ ելբրանի, ալբիկ (սեռ. ալբիկ), ուր ի կրնայ չեկ ծագած բլլալ) եւ ալբուտ, իսկ եւ ալիշ. (Բուգգէ IF I 447. ասի հնարաւոր է նաեւ այն ատեն, երբ իսկ ալբոս ունենայ նախ յան. χ ω λ ὸ ς ի հետ.) փոստասան ("գ"էս-ձեւեն) եւ լոյս։ Բնականապէս փոխանակութիւնը միայն բաղմագրի նմանակացումներով կրնայ անհետացած բլլալ։ Ուրեմն ամենրեւ է թէ քմնաբաղաձայնի մ'արգասաբեր վերջաւորութեան մ'առլիս մնացեալ նշանաբառերէն բան մը չի յայտներ. այս կարգէ է Ներկայի վերջաւորութիւնն -ի-, դեւազական վերջաւորութիւնն -ին, գ. օր. մոթիլ, յանանիս հնագոյն -ենի մի տեղն անդնող վերջաւորութիւնն -iien- -iion-, գ. օր. անիլն, հմմտ. ἀγχών. այս վերջաւորութիւնը՝ հին -ենի մի տեղը բռնած է նաեւ բառերու մէջ՝ հերենն յան. περόνη, տրենն (խառնուրդ մը՝ ը արմատի մի եւ ն արմատի մի), յան. ἔαρ, εἴαρ. երբեմն -ենի-ի եւ -iien-ի միջեւ տատանում մը կ'երեւայ, զոր օր. խառնիլ, սեռ. խառնրեան. (իսկ ասին, սեռ. սոխան բառին մասին հմմտ. § 47).

Սակայն եւ այնպէս կարելի չէ բնդունիլ թէ ամէն է, ի, ի, ի արեւ լեզուածայր ձայնաւորի մ'առաջեւ նմանակացմութեան արդիւնք բլլայ։ Ոչ օրինակին համեմատաւ նմանակացմուած բլլալու է՝ օրինակի ապագա, հին. յանմնայն գեպք գտնե մէջ "յՁգ"ե-, "յՁգ"ե-ի համեմատաւ, վասն զի նախ թոգլով այ այն պարագան՝ որ գ" հոս իրրեւ միջին բառգաձայն՝ պէտք եր շատ կանուխեն հնչալ. նոյն իսկ յիշեալ ձեւին մէջ է չէր կրնար երեւալ։ Բոլորովին ապահով է որ հնչեալ բառին մէջ՝ նոյնրան ձայնաշրջութեան բովանդակ ընթացքին ժամանակ գոյութիւն ուներ ոչ-քմնկանացեալ ձայն մը. ուստի եթէ հոս նմանակացմութիւն մը կր փնտռուի՝ ասի կրնայ միայն այն բլլալ՝ որ իրր այն թէ ի՝ մի նմանակացմութեան ի եղած բլլայ, սակայն առ. հասարակ նմանակացմութիւններն այն ատեն տեղի ունեցած բլլալու են, երբ ի՝ արդէն ը եղած եր։ Ուստի պէտք է որ քմնկանացումն ինչ գիպաց մէջ բառ ձայնական օրինաց տեղի ունեցած չբլլար։ եւ շատ կարելի է որ քմնկանացեալ ձեւն ոչ ամենուրեք՝ ուր երեւան կու գայ, միագամայն ձայնական օրինաց համեմատաւ բլլայ, այլ հոս ու հոն նմանակացմութենեն ալ ծագած։ Երբ՝ օրինակի համար, իրարու քով ունինք՝ ՁՂ (— կամ Յ-արմատ) յան. θέρος, ՁՂՐ՝, յան. θερμός, ՁՂՄ՝ նամ եւն, այն ատեն Հարի մը չեկող որ այս ամէն ձեւերուն մէջ Ը ձայնական օրինաց համեմատաւ բլլայ։

Ցարակուսական է թէ արդեաք քմնկանացումն երբեմն գուրս մնացած է հնդեւր. ի ձայնաւորի մ'առաջեւ։ Թեպետ կամ յառաջ կր բերուի սովորաբար "g"iā- ձեւէ մի. բայց ամենայն հաւանականութեամբ "g"eiā- մին ալ հնարաւոր է ձայնապես (ի ձայնաւորին անկման մասին հմմտ. եղեւ-՝ ծագում առած "treiesā), եւ ձեւագիտորեն ալ սատ գեմ գրեթէ ոչինչ կրնայ առարիլ (փոխանակ ա՝ բան պիտայիր կրնայ ա կամ ը" գրուիլ). երբ համեմատաւ հինէ յան. πέντε, եւ լոր՝ զոր ամենեն աւելի յան. τέτορες՝ ի հետ համեմատելու է, այն ատեն մերձաւորագոյնը ի՝ երեւալ նախնեցիր. շեշտին ապգեցութիւնը նեսան առնուլ։ Զոր եւ τέτορες յառաջ եկած ի՝ բլլալին այն ատեն "q"étores ձեւէ մի, այսինքն թագանի (հմմտ. cdtasres) ապգեցութեամբ շեշտն ու բաղաձայնը կերպարանափոխած արդեան ձեւէ մը, այն ժամանակը՝ -է հայերէնի մէջ՝ ինչպես պլսար, եղած է՝ բլլար է։ բայց ասիկա պէտք եր ε (ինչպես եւ սվ) ձայնաւորեն ետքն ինչ, եւ ը բլլալու եր՝ ο (ուստի եւ լոր բառին համար առանձրանալու պլսեալ մեկնութիւններեն՝ գորոնք կարելի է Հիւբշմանի քով I 485 տեսնել, մեմնարութեան ամենեն աւելի մերձաւորը ի՝ բլլալ Բուգ-

digitised by A.R.A.R.@

դէի մեկնութիւնը)։ Ուրեմն քմականացումն էի առջեւ տեղի ունեցած կ'ըլլայ միայն շեշտաւոր վանկին մէջ, հմմտ. ճ-ը *βέλος*, ՔԼ *θέρος*, ք-ՆԼՀ հնդեւր. **voq^uéi̯ō*, ՆՖՀ հնդեւր. **ā(u)géi̯ō* (սաստկական կազմութիւն), ՆԼՊ (ի-արմատ) հնդեւր. **sqhéd-ri-s* (հմմտ. KZ XXXVIII 205) միեւնոյն շեշտով՝ ինչպէս ունին յուն. *ἄκρις*, *ὄκρις*, *ὀδρίς*, ՆԼ (ո- եւ ի- արմատ, այս պատճառաբանութիւնը նախնաբար չէզոք գոյական մը -*os* վերջաւորութեամբ, հմմտ. ՔԼ, ո- եւ ի- արմատ, գոյական. եւ ածական. հմմտ. գաբձեալ KZ XXXVIII 220) կերպագրէս = յուն. *σκέλος*, լատ. *scelus*. միւս կողմանէ՝ հմմտ. ՆՄ, *γυνή*, ԹԷՆ-ի, առաւ. железá, ռուս.՝ հնդեւր. -*néumi* (§ 17, ի՛՛ՆԼ՝ հնդեւր. -*ti*-, ի-ՆԼ՝ նախաւոր շեշտեալ յաւելուածով)։ Սակայն ունեցած առաջնիս շատ գաղափարուն է, որով չենք կրնար կանոնը բոլորովին ապահովել. գժուարութիւն կը յարուցանէ էՆԼԷ, որ չի համաձայնիր լեռ. *vākaras*, յոգն. *vakarai* բառին հետ, այսու հանդերձ էՆԼԷի ներգոյական ձեւը (միջդեռ. սեռ.-տրակ. է էՆԼԷՈՅ) կը ցուցնէ արմատի կազմութեան մէջ որեւէ տատանում մը. արդեօք այս բառը նախապէս յուն. *αἰθήρ* ինման կազմութիւն մ'ունէր։ [Մէյէ (MSL XIII 244) հայերէնի քմականացման համար իսկ տուած մեկնութիւնը բոլորովին կը մերժէ, վասն զի չի կարծեր թէ քմականացումը կրնայ շեշտէն կախում ունենալ. բայց այսպիսի կախում մը թէ շուեդերէն եւ թէ սլաւերէն լեզուաց մէջ բոլորովին ակներեւ է, ո. KZ XL 217 ուստի ես իմ կարծեացս վրայ հաստատուն կը մնամ՝]։

Բնականաբար ՆԼ ձայնին առջեւ քմականացումը միշտ տեղի ունեցած է. ՝՝՝